

TÓTH ZOLTÁN BALÁZS¹

Védelmi felkészítés és gazdasági biztonság

A „Haza szolgálatában” című konferencián elhangzott előadás leirata

Development of National Security and Economic Security

A Sstudy about the Conference Lecture on „The Service of the Homeland”

Absztrakt

A biztonság fogalmának kiterjesztett értelmezése hozzájárul ahhoz, hogy az országot érintő kihívásokra és kockázatokra érdemi válasz lépések szülessenek. A biztonságpolitika, gazdasági biztonság és politikai biztonság közötti összefüggések felismerése nélkülözhetetlen az állam fenntarthatósága szempontjából.

Kulcsszavak: gazdasági biztonság, törékeny államok, Európai Unió, migránsvándorlás

Abstract

The expanded interpretation of the concept of the security contributes to the effective implementations against challenges and risks. The security policy, the economic security and the political security are indispensable factors to secure the nation's sustainability.

Key words: economic security, fragile states, European Union, migration crisis

BEVEZETÉS

Az állam nemzetközi szinten elismert definícióját először az 1933. december 23-án elfogadott, az államok jogairól és kötelezettségeiről szóló montevideói egyezmény fogalmazta

¹ Politikai Spektrum Alapítvány – Political Spectrum Foundation, E-mail: toth.zoltanbalazs@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9999-2841

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2018. XI. évfolyam 1. szám

meg². Az egyezmény értelmében az állami lét alapvető feltételei közé sorolandó az állandó terület, a népesség, a kormányzat, valamint a más államokkal való kapcsolatteremtés. Ideális esetben az állam szuverén, azaz az ország teljes területe felett gyakorolja a hatalmát, döntéseket hoz, és birtokolja az erőszak monopóliumát.

Ahhoz, hogy az állam a belső és külső szuverenitásának egyaránt kizárólagos birtokosa legyen, elsőként az állam biztonságos létezését és fenntarthatóságát kell biztosítani. Az állam biztonságának meghatározása interdiszciplináris terület, azaz a biztonság több szintjéről lehet beszélni attól függően, hogy a biztonság fogalmát szűken, avagy tágan értelmezzük-e. A szűk értelmezési keret a politikai és katonai, a tág értelmezési keret pedig a fentiekén túl a társadalmi, gazdasági, szociális, kulturális és ökológiai alrendszereket vizsgálja együttesen³.

A biztonság fogalmának tág értelmezése, valamint a különböző területek együttes vizsgálata azért lényeges, mivel a XXI. század kihívásai újfajta megközelítést igényelnek. A szakirodalom a konfliktusokat aszimmetrikus / hibrid háborúként vagy műveletként definiálja, azaz a reguláris haderőn kívül félkatonai szervezetek, bűnözői elemek, politikai provokátorok, média képviselői, stb. is stratégiai szerepet játszhatnak⁴. Ehhez alkalmazkodik az átfogó megközelítés koncepciója is, vagyis az ország védelmét nem lehet pusztán a védelem-, és katonapolitikára alapozni, hanem további alrendszerek bevonásával és együttes, koordinált alkalmazásával lehet túllendülni az adott válságon⁵.

További érv az alrendszerek egymással párhuzamos vizsgálatára az úgynevezett ketős képességvesztési spirál elmélet, ami jól szemlélteti a kölcsönös függőséget. A kormányzati-politikai alrendszer, amennyiben nem méri fel megfelelően a kihívásokat és kommunikálja azt a társadalom irányába, visszafogja a védelmi beruházásokat és fejlesztéseket⁶. Az így kieső védelmi kapacitásokat az átfogó megközelítésből átemelt tehermegosztás enyhíti, ugyanakkor az ország veszíthet nemzetközi hatalmi szerepéből. Az európai országok szinte kivétel nélkül átestek ezen a folyamaton, ami az Európai Unió esetében oda vezetett, hogy egy nagyobb külső kihívásra – itt elegendő az ukrajnai polgárháborúra, vagy a 2015/2016-os migránsválságra gondolni – képtelen (volt) megfelelően reagálni⁷.

² *Montevideo Convention on the Rights and Duties of States, Council on Foreign Relations*. Forrás: <http://www.cfr.org/sovereignty/montevideo-convention-rights-duties-states/p15897>. (Letöltve 2017.12.04)

³ VIDA, 2013. p. 89.

⁴ Resperger István – Kis Álmos Péter – Somkuti Bálint: *Aszimmetrikus hadviselés a modern korban. Kis háborúk nagy hatással*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2013. 356. o.

⁵ Tokovics József, Dr. – Keszely László dr. – Molnár Ferenc, Dr. – Lakatos László, Dr. – Petneházi Ferenc – Radnóty Gábor, Dr. – Princz László – Muha Lajos, Dr. – Mádi-Nátor Anett – Zala Mihály – Frész Ferenc – Birkás Bence: *Az átfogó megközelítés és a védelmi igazgatás*, Zrínyi Kiadó, Budapest, 2013. 12. o.

⁶ Csiki Tamás: *Az Európai Tanács közös biztonság- és védelempolitikai csúcstalálkozásának háttere és eredményének értékelése*, Nemzet és Biztonság, 2014. VII. évfolyam, 1. szám. 49. o.

⁷ A témáról bővebben lásd: Tóth Zoltán Balázs: *A védelmi együttműködés keretei az Európai Unióban*, Szakmai Szemle, 2017. szeptember 2. szám. 97. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2018. XI. évfolyam 1. szám

Jelen tanulmány három alrendszer kíván részletesebben körbejárni, és a közöttük fel-lelhető logikai kapcsolatot bemutatni. Ezen alrendszerek a továbbiakban a biztonságpolitika, gazdasági biztonság, és kormányzati-politikai biztonság elnevezést fogják viselni.

A BIZTONSÁG ÉRTELMEZÉSE

A biztonságpolitika, mint alrendszer fő célja, hogy a nemzeti, a nemzetközi, illetve globális szinten jelentkező kihívások, fenyegetések ellen hatékonyan fellépjen, valamint előmozdítsa a béke megőrzését és a fegyveres konfliktusok megakadályozását. A biztonságpolitika eszköztára értelemszerűen jóval szűkebb, mint a külpolitikáé, és olyan elemeket tartalmaz, mint hadsereg és legitim erőszakszervek, nemzetbiztonsági szolgálatok, az előbbieket szabályozó jogi keretek, valamint a nemzetközi biztonsági együttműködésekben történő részvétel. A hatékony biztonságpolitika garantálja az ország területi integritását, az államhatalom oszthatatlanságát, és fellép mindazon szereplőkkel szemben, amely a politikai, társadalmi, stb. béke felborítására törekszik. A biztonságpolitika tulajdonképpen az alapja a továbbiakban ismertetett alrendszereknek, ugyanakkor lényeges megjegyezni, hogy a biztonságpolitika cselekvéstárának alakítása éppúgy politikai döntés eredménye, mint a pénzügyi források rendelkezésre állása.

A gazdasági biztonság már egy jóval szerteágazóbb terület. Mint minden alrendszer tekintetében, úgy a gazdaság esetében is fő cél a hosszú távú stabilitás és fenntarthatóság elérése, amelyre számtalan belső és külső tényező gyakorol egyszerre hatást. A belső tényezők között tartjuk számon például az államháztartás bevételeit, költségvetési fegyelmet, államadósság mértékét, gazdasági növekedést, gazdasági szereplők átláthatóságát, kritikus infrastruktúrák fejlettségét, valamint az ezeket irányító állami intézmények nemzetközi trendekhez, előírásokhoz történő alkalmazkodását, esetlegesen az ország gazdasági integrációban történő részvételét. A nemzetközi szinten felerősödött kölcsönös függőségnek köszönhetően mind a nagyobb, mind a kisebb országok tekintetében sorsdöntő a rugalmasság és a külső sokkok elhárításának képessége. A külső tényezők között tarjuk számon a globális konjunktúra ciklusok alakulását, működő tőke beáramlást⁸, export és import arányát, valamint a regionális és globális gazdasági növekedés mértékét. A mindenkori politikai döntéshozók függvénye, hogy a gazdasági alrendszer milyen irányba fejlődik – például beruházásösztönző intézkedések, protekcionizmus, vagy a Szovjetunió időszakából jól ismert gyors iparosítási törekvés.

A kormányzati-politikai biztonság belső tényezői az alkotmányban rögzített és jogszabályoknak megfelelő központi, területi és helyi igazgatás és döntéshozatalt, a nemzetközi-

⁸ A nem pénzügyi transznacionális vállalatok (a továbbiakban TNC) forgalma 2012-ben a világ-GDP 12,1 százalékával volt egyenlő, a száz legnagyobb TNC között pedig számos olyan akad, amelynek bevétele meghaladja egyes államokét. Megállapítható, hogy a TNC-k jelentős hatást gyakorolnak az országok gazdasági fejlődésére, vagy éppen a beruházások elmaradása éppen a növekedés lassulásához is vezethet. (Artner Annamária: Tőke, munka és válság a globalizáció korában, Akadémia Kiadó, Budapest, 2014. 71-72. o.)

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2018. XI. évfolyam 1. szám

leg elismert politikai értékek implementálása⁹, pluralizmus¹⁰, valamint az önérvényesítő csoportok, szervezetek, politikai tömörülések jól szabályozott működési környezetét foglalja magában. A külső tényezők között olyan elemeket tartunk számon, mint a politikai-társadalmi viszonyokat alakító nemzetközi szervezetekben való részvétel – például Európa Tanács –, továbbá formális és informális nyomásgyakorlás és érdekérvényesítés politikai szereplőkön keresztül. Jóllehet a politikai hatalom az, amely más alrendszereket formálja, mégis katonai vagy gazdasági szereplők időnként békés vagy erőszakos eszközökkel térdre tudják kényszeríteni a politikai szereplőket. A politikai rendszer stabilitása ennél fogva a történelmi fejlődés hagyományaitól, politikai kultúrájától, az állam szervezethez, valamint a társadalom rétegződésétől függ.

Amennyiben a biztonság tág értelmezésébe bevont alrendszerek sérülékenyek egy ország esetében, nem beszélhetünk hosszú távon stabil működésről. A *Fund for Peace* gondozásában nyomon lehet követni az országok aktuális rangsorolását, azaz meg lehet figyelni, melyek azok az országok, amelyek nemzetközi szinten nagyobb figyelmet érdemelnek. A törekeny államok, vagy korábbi megnevezésük alapján bukott államok azok¹¹, amelyek a nemzetközi és regionális biztonságra egyaránt nagy fenyegetést jelentenek.

A törekeny államok közös jellemzője, hogy a kormányzati-politikai alrendszer képtelen ellátni az ország teljes területére kiterjedő államszervezési feladatait és nem rendelkezik az erőszak monopóliumával. Az országban egyidejűleg több hatalmi központ létezik a nemzetközileg elismert adminisztráció mellett, amelyek politikai, etnikai, vallási, stb. szempontok alapján világosan elhatárolhatóak egymástól. Törekeny államok esetében természetesen nem lehet nemzetgazdaságról sem beszélni, mivel a központi kormányzat képtelen centralizálni az ország erőforrásait. További kihívást jelent, ha az országot egyidejűleg külső vagy belső fegyveres konfliktus sújtja, mivel ebben az esetben a konszolidációt a konfliktus feloldása nélkül el sem érdemes kezdeni. Törekeny államként definiáljuk Szíriát, Irakot, Líbiát, Szomáliát, Jement, továbbá olyan országok számítanak kritikussnak, mint Afganisztán, Dél-Szudán, Kongói Demokratikus Köztársaság, a Közép-afrikai Köztársaság, vagy éppen Nigéria¹².

A jelenlegi problémák megoldását ráadásul a közeljövőre prognosztizált kihívások is nehezítik. Az elkövetkező évtizedekben az ENSZ előrejelzése szerint több olyan ország lakossága fog drámaian nőni, ahol jelen pillanatban is megoldhatatlannak látszó belső konfliktusok figyelhetők meg.

⁹ Ezek az értékek: szabadság és szabadságjogok, az egyenlőség és diszkrimináció tilalma, a demokrácia, az igazságosság és legitimitáció, a humanizmus, a béke és a természetes emberi környezet (Bihari Mihály – Pokol Béla: Politológia, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2009. 267-275. o.)

¹⁰ A pluralizmus fajtái: filozófiai, ideológiai, politikai, gazdasági, vallási és teológiai, jogi és társadalmi. (Bihari Mihály – Pokol Béla: Politológia, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2009. 288-296. o.)

¹¹ Csiki Tamás: A failed states index 2009, Nemzet és Biztonság, 2009. szeptember. II. évfolyam 8. szám. 87-93. o.

¹² A *Fragile State Index – Fund for Peace* elemzése alapján. Forrás: <http://fundforpeace.org/fsi/country-data/>

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2018. XI. évfolyam 1. szám

Régió / ország	2017.	2030.	2050.
Világ	7 550 262	8 551 199	9 771 823
Afrika	1 256 268	1 703 538	2 527 557
Dél-Szudán	12 576	17 254	25 366
Kongói Demokratikus Köztársaság	81 340	120 443	197 404
Közép-afrikai Köztársaság	4 659	6 124	8 851
Nigéria	190 886	264 068	410 638
Szomália	14 743	21 535	35 852
Ázsia	4 504 428	4 946 586	5 256 927
Afganisztán	35 530	46 700	61 928
Irak	38 275	53 298	81 490

A számok ezer főben értendők. Forrás: ENSZ: World Population Prospects¹³

Ahhoz, hogy a fejlett államok megőrizzék cselekvőképességüket, valamint a fejlődő államok ne süllyedjenek káoszba, a fent említett alrendszerek megerősítésére, fejlesztésére van szükség.

A GAZDASÁGI ALRENDSZER SZEREPE

A nemzetközi szakirodalom megosztott afelől, mi a nemzetállamok tényleges hatalmi súlyának leglényegesebb eleme. Ugyanakkor kétségtelen, hogy a gazdasági alrendszer stabilitása és prosperálása révén nincs hosszabb távon fenntartható kormányzati-politikai biztonság, ami közvetlen hatást gyakorol a biztonságpolitikára is.

Példaként említve, a volt Szovjetunió, és a szovjet politikai-katonai hatalmi tömbbe tartozó országok fokozatos gyengülését a gazdaságaik versenyképességének hiánya, valamint az elavult technológia és termelési szerkezet okozta. Gazdasági szankciókkal – mint embargó, export és import korlátozása, külföldi számlák befagyasztása, stb. – időre korlátozni lehet az országok belpolitikai zavarait és expanziós törekvéseiket azáltal, hogy meggyengítik a gazdasági teljesítőképességet, így csökken a hazai és nemzetközi mozgásterük. Napjainkban Oroszországgal, Észak-Koreával, Iránnal és Szudánnal kapcsolatos szankciók kapnak nagyobb médiafigyelmet, ugyanakkor számos fejlődő ország nehezen kiszámítható politikai döntéshozóit fékezik enyhébb, vagy súlyosabb korlátozások¹⁴. Látni kell azonban, hogy a gazdasági szankciókkal sújtott országok nem minden esetben kényszeríthetők térde, mint azt Észak-Korea folyamatos provokációi és rakétakisérletei, Irán közel-keleti regionális tényerési kísérlete, vagy éppen Oroszország expanziós külpolitikája is jól ábrázol. Ebben az esetben a politikai alrendszer hatalomgyakorlási technikái, valamint

¹³ Forrás: https://esa.un.org/unpd/wpp/Publications/Files/WPP2017_KeyFindings.pdf (Letöltve 2017.12.04.)

¹⁴ Forrás: <http://www.bscn.nl/sanctions-consulting/sanctions-list-countries> (letöltve 2017.12.04.)

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2018. XI. évfolyam 1. szám

a biztonságpolitikai alrendszer az, amivel időlegesen kompenzálni lehet a gazdasági alrendszer gyengeségeit.

További gazdasági és biztonságpolitikai problémákat fedezhetünk fel a világ egyik legfejlettebb államait tömörítő integráció, az Európai Unió esetében is. Az Európa 2020 című stratégiában önmagát globális aktorként definiálta¹⁵, azonban számos tényező hátráltatja a nemzetközi szinten való erőteljesebb megjelenésében. Ez egyfelől abból ered, hogy a 2008-as gazdasági világválság óta a tagállamok képtelenek a 2000-es évek első felében produkált hasonló fejlődést felmutatni. Másfelől pedig – ami tulajdonképpen az 1950-es évektől kísérti az integrációt – a katonai-védelmi szektor tekintetében a szorosabb együttműködés hiánya¹⁶.

Az Európai Unió elszenvedője volt az Arab tavasznak, az ukrajnai polgárháborúnak – egyben Oroszország térhódításának a közvetlen szomszédban, és az Arab tavasz nyomán destabilizálódott országokból érkező illegális migrációnak.

Az Európai Határ- és Partvédelmi Ügynökség (a továbbiakban: Frontex) 2015-ben 1 822 177, míg 2016-ban 511 371 illegális határátlépést tartott nyilván¹⁷, ami mind a tagállamok, mind pedig az integráció szempontjából súlyos hiányosságokra mutatott rá, hiszen feltartóztathatatlanul érkezett több, mint kétfélmillió ember. Az átmeneti megoldás pedig nem a konfliktusos országokhoz közel fekvő déli tagállam, Görögország, hanem az Európai Uniótól és annak értékrendjétől évek óta távolodó Törökország jelenti. Görögország a 2008-as gazdasági világválság következtében képtelenné vált arra, hogy pénzügyi erőforrások mozgósításával biztosítsa az unió déli határának a védelmét. Görögország után így Magyarországra hárult a schengeni határok védelme, amelyet ideiglenes határzárral, a központi közigazgatás védelmi felkészítésével, valamint a szabályozó környezet átalakításával kívánt megoldani¹⁸.

Az Európai Unió a nemzetközi szinten vegyes politikát folytat, azaz a *hard power* tekintetében kizárólag gazdasági eszközöket alkalmaz a katonai eszközök mellőzésével, míg az úgynevezett *soft power*, azaz a diplomáciai – politikai eszközökre helyezi inkább a hangsúlyt. Az európai szomszédságpolitika vonatkozásában is tetten érhető mindez, hiszen az együttműködésbe bevont partnerállamok esetében olyan értékek kialakításához nyújt segítséget, mint demokrácia és emberi jogok érvényesülése, jogállamiság kiépítése, jó kormányzás, piacgazdasági elvek és fenntartható fejlődés. A szomszédságpolitika eredményessége azonban megkérdőjelezhető.

¹⁵ Europe 2020 – A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth, Európai Bizottság. Forrás: <http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf> (Letöltve 2017.12.04.) 6. o.

¹⁶ A témáról bővebben lásd: TÓTH Zoltán Balázs: A minisztériumok védelmi felkészítése, Nemzetbiztonsági Szemle, 2016. február, 4. évfolyam 1. szám. 89-102. o.

¹⁷ Risk Analysis for 2017, FRONTEX. Forrás: http://frontex.europa.eu/assets/Publications/Risk_Analysis/Annual_Risk_Analysis_2017.pdf (Letöltve 2017.12.04.) 16. o.

¹⁸ A témáról bővebben lásd: TÓTH Zoltán Balázs: A minisztériumok védelmi felkészítése, Nemzetbiztonsági Szemle, 2016. február, 4. évfolyam 1. szám 100-115. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2018. XI. évfolyam 1. szám

Egyfelől a 2014-2020-as programozási időszakra előirányzott 15,4 milliárd euró 16 ország között oszlik meg, és olyan országok is bevonásra kerülnek jelen állás szerint, mint Szíria, Líbia, Libanon, Egyiptom vagy éppen Ukrajna, amelyeken az egy országra eső részesedés érdemi változásokat nem képes előmozdítani¹⁹.

Másfelől az Európai Unió környezetében fekvő fejlődő országok olyan belső feszültségekkel és problémákkal küzdenek, amelyek sok esetben felemésztik a korábbi évek fejlesztéseit – lásd polgárháborús országokban végbement pusztításokat – mivel a belbiztonsági viszonyok nem garantálják a fejlődést. A régió fegyveres konfliktusaiban az uniós tagállamok nagy részét is tömörítő NATO, az Egyesült Államok és Oroszország vesz részt (természetesen nem megfelelően olyan regionális szereplőkről, mint Irán, Szaúd-Arábia, Izrael, Törökország, stb.).

Látható tehát, hogy bizonyos országok esetében a gazdasági és politikai alrendszerek eszközei nem elégségesek a konfliktusok feloldásához, jöllehet a konfliktusokat egy ideig még féken lehet velük tartani.

KITEKINTÉS

Az állami vezetők és stratégák nagy feladata felismerni azt, hogy az egyes belső feszültségekkel küzdő országok milyen külső beavatkozást igényelnek és mi az, ami még nem sérti meg a szuverenitást – például katonai tanácsadók küldése fegyveres erők kiképzéséhez, fegyverszállítmányok, gazdasági együttműködés, politikai nyomásgyakorlás, stb. A döntések azonban nemcsak a belső igényekhez, hanem a beavatkozó ország nemzetközi szerepvállalásához, az adott kormányzat belpolitikai céljaihoz, szövetségeseihez való viszonyhoz, valamint gazdasági erőforrásainak átcsoportosításához is igazodik. Gazdasági erőforrások hiányában sok esetben olyan megoldások születnek, amelyek nem képesek megelőzni vagy éppen feloldani a konfliktusokat, így az egyetlen logikus cél a konfliktus elszigetelése a nemzetközi stabilitás megőrzése céljából. Utóbbira szemléletes példa az Európai Unió azon törekvése, miszerint a menekültek és gazdasági bevándorlók ne jussanak tovább Törökországon vagy az észak-afrikai országokon. Ettől még sok millió ember élete továbbra is veszélyben van, amit jól példáz, hogy az ENSZ rekordösszegű, 22,5 milliárd dolláros összeget kíván összegyűjteni a fegyveres konfliktusok áldozatainak megsegítésére, illetve a több helyen is fejét felütő humanitárius válságok megfékezésére²⁰. Az ENSZ adatai szerint több, mint 65 millió ember kényszerült elhagyni otthonát valamilyen okból kifolyólag, és belőlük 22,5 millió számít menekültnek.

¹⁹ Az európai szomszédságpolitika, Európai Parlament. Forrás: http://www.europarl.europa.eu/atyourservice/hu/displayFtu.html?ftuId=FTU_6.5.4.html (Letöltve 2017.12.04)

²⁰ UN seeks \$22.5bn for war, humanitarian crises victims, Al Jazeera, 2017.12.01. Forrás: <http://www.aljazeera.com/news/2017/12/seeks-22bn-victims-war-humanitarian-crises-171201200004250.html> (Letöltve 2017.12.04.)

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2018. XI. évfolyam 1. szám

Az elkövetkező évtizedekben a törékeny államokban végbemenő népességrobbanás várhatóan további kihívások elé állítja majd a fejlett országokat, és nem kizárt, hogy még nagyobb mértékű konfliktusokkal, humanitárius válságokkal kell szembenézni.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Artner Annamária: Tőke, munka és válság a globalizáció korában, Akadémia Kiadó, Budapest, 2014.
2. Bihari Mihály – Pokol Béla: Politológia, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2009.
3. Csiki Tamás: A failed states index 2009, Nemzet és Biztonság, 2009. szeptember. II. évfolyam 8. szám. Forrás: http://www.nemzetesbiztonsag.hu/cikkek/csiki_tamas-a_failed_states_index_2009.pdf (Letöltve 2017.12.04.)
4. Csiki Tamás: Az Európai Tanács közös biztonság- és védelempolitikai csúcstalálkozásának háttere és eredményének értékelése, Nemzet és Biztonság, 2014. VII. évfolyam, 1. szám.
5. Europe 2020 – A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth, Európai Bizottság. Forrás: <http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf> (Letöltve 2017.12.04.)
6. Resperger István – Kis Álmos Péter – Somkuti Bálint: Aszimmetrikus hadviselés a modern korban. Kis háborúk nagy hatással. Zrínyi Kiadó, 2013 Budapest
7. Risk Analysis for 2017, FRONTEX. Forrás: http://frontex.europa.eu/assets/Publications/Risk_Analysis/Annual_Risk_Analysis_2017.pdf (Letöltve 2017.12.04.)
8. Tokovicz József, Dr.– Keszely László dr. – Molnár Ferenc, Dr. – Lakatos László, Dr.– Petneházi Ferenc – Radnóty Gábor, Dr.– Princz László – Muha Lajos, Dr. – Mádi-Nátor Anett– Zala Mihály – Frész Ferenc – BirkásBence: Az átfogó megközelítés és a védelmi igazgatás, Zrínyi Kiadó, Budapest, 2013. Forrás: http://hmvedelmiigazgatas.kormany.hu/download/2/f6/31000/04_2013_Az_atfogo_megkozelites_es_vedelmi_igazgatas.pdf (Letöltve 2017.12.04.)
9. Tóth Zoltán Balázs: A minisztériumok védelmi felkészítése, Nemzetbiztonsági Szemle, 2016. február, 4. évfolyam 1. szám (Letöltve 2017.12.04.)
10. Tóth Zoltán Balázs: A védelmi együttműködés keretei az Európai Unióban, Szakmai Szemle, 2017. szeptember 2. szám. (Letöltve 2017.12.04.)
11. UN seeks \$22.5bn for war, humanitarian crises victims, Al Jazeera, 2017.12.01. Forrás: <http://www.aljazeera.com/news/2017/12/seek-22bn-victims-war-humanitarian-crises-171201200004250.html> (Letöltve 2017.12.04.)